

Спеціалізація аграрних підприємств в зернопродуктовому підкомплексі

Постановка проблеми. В аграрному секторі України виробництво зерна є традиційним видом сільськогосподарської діяльності – так склалося історично. Розвиток аграрних підприємств зернопродуктового підкомплексу відбувається в таких головних підсистемах: виробництво (виросування зернових) і обмін (економічні відносини з реалізації зерна). У виробництві зерна важливий аспект спеціалізації, дохідності та прибутковості, витрат, а щодо обміну – відносини з суб'єктами ринкової інфраструктури й чинники ціноутворення. Вважаємо, що нині дана наукова проблема потребує ґрунтовного наукового аналізу, передусім, відносно спеціалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання спеціалізації сільськогосподарського виробництва та підприємств періоду розбудови національної економіки виявилось дещо призабутих. Його науково-практична цінність набула нових якостей, адже в зернопродуктовому сегменті суб'єкти підприємництва розв'язують глобальні завдання, яким логічно підпорядковані цілі аграрних підприємств, що структурує виробництво зернових, визначаючи спеціалізацію.

Спеціалізація бере свій початок із натурального господарства і певного оформлення набула в епоху розвитку ремісничої справи. Ремісники були першопрохідцями у побудові спеціалізованих структур, які в майбутньому постали суб'єктами організованого ринку.

В економічній науці питання спеціалізації виникло не спонтанно, а з появою необхідності вивчення поділу праці й структурізації життя суспільства в умовах конкурентної боротьби за ресурси та ринки збуту, про що наголошував ще Адам Сміт [9]. До нього аспекти спеціалізації розглядали філософи Стародавніх Греції й Риму, які намагалися пізнати світ. Певне бачення змісту спеціалізації сформовано розвитком економічних наукових шкіл: меркантилізм, фізіократизм, кейнсіанство, новітні концепції наукового пізнання господарського порядку.

Щодо аграрного сектору економіки, то аспекти спеціалізації системно започатковані та набули подальшого розвитку в наукових напрацюваннях Х. Бергмана [1], К. Оболенського [5], О. Онищенко [6], П. Канінського [4], І. Беженар [2], значний вклад структурно-галузевого плану належить О. Чаянову [10], а безпосередньо щодо зернопродуктового підкомплексу й підприємницької діяльності – Ю. Лупенку [3, 8], М. Маліку [3, 17], Б. Пасхаверу [7], О. Шпикуляку [3, 11, 12, 13, 14], В. Бойку [15], В. Колодійчуку [16] та ін.

На переконання Х. Бергмана [1], спеціалізацію можна розглядати як процес і як стан розвитку підприємства, що проявляється в ринкових ефектах функціонування його структури. Спеціалізація є одним із визначальних чинників формування результативності виробництва, тому слід погодитися з думкою про те, що «ефективним виробництво може бути у всіх типах господарств, якщо їхня спеціалізація повною мірою відповідає природним та економічним умовам і

при цьому вони забезпечують високу продуктивність діяльності» [2]. Висновок ніби загальновідомий, але досягти такої відповідності складно через системну залежність сільськогосподарського виробництва від фактора природи, який динамічний у просторі й часі.

Щодо проблеми спеціалізації в умовах ринку, то слід погодитися з позицією П. Канінського, який наголошує, що «формування аграрного ринку нерозривно пов'язане з поділом праці, що здійснюється у формі спеціалізації та кооперування сільськогосподарських підприємств на виробництві певних видів продукції» [4, с. 38]. В цьому є сенс, адже аграрні підприємства зазвичай вмотивовані на виробництво лише продукції, за-требуваної ринком.

Змістовно спеціалізація – це система відносин з економічного пристосування підприємства до умов ринку виробництвом за-требуваного продукту. Вона моделює пошук нових можливостей для одержання додаткового доходу без зміни розміру підприємства, передусім площі угідь. Звідси позитивний ефект монокультури в економічному плані щодо оптимізації витрат, але за стабільного попиту.

Мета статті – висвітлення економічних відносин із розвитку аграрних підприємств у системі виробництва, обміну, розподілу й споживання зерна. Серед основних завдань – характеристика ефективності виробництва зерна і визначення рівня пріоритетності зернового господарства для аграрних підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Зернопродуктовий підкомплекс, вирощування зернових – основа ефективності аграрних підприємств. Україна виробляє все більше й більше зернових за обсягом зерна валового збору. Наприклад, за попередніми даними у 2016 році виробництво зерна наблизилося до позначки близько 70 млн т. Такий рівень виробництва зерна аграрними підприємствами наводить на висновок про те, що більшість із них спеціалізуються на зернових, і в цьому їх головний економічний інтерес.

Зерно – найліквідніший у вартісному (прибуткоутворювальному) вимірі сільгосп-

продукт. На нинішній час функціонують підприємства, які займаються чистою монокультурою зернових, наприклад, вирощують лише пшеницю, задіявши у цьому процесі всю наявну площу. Дана особливість показує сучасний характер агробізнесу, змодельований ринком, економічним інтересом та мотивацією підприємця. Простежується фактор спеціалізації, яка на рівні конкретних підприємств вмотивована найбільш раціональною організацією виробництва. Сформувалися національні модельні типи підприємств-виробників зерна, які відповідають специфіці, традиціям спеціалізації й поділу праці.

Спеціалізація аграрних підприємств у виробництві зерна залежить від широкого кола факторів. Це природно-кліматичні умови, фактор розміру підприємства, інституційний – традиції ведення господарства та умови ринку, місце України у глобальному поділі праці, структура національного аграрного комплексу і зернопродуктового підкомплексу (виробництво сировини, переробка, інфраструктура збуту) й організаційна форма підприємства тощо. Факт домінування зернової галузі в діяльності аграрних підприємств зумовлений не лише природно-кліматичними особливостями, а й бажанням зменшити фактичну зайнятість робочої сили. Технології та способи організації виробництва зернових дають змогу максимізувати прибутки зменшенням витрат.

Проте для вітчизняного зернового господарства характерний традиціоналістський аспект спеціалізації виробництва, підприємства прагнуть до всезагальної мінімізації витрат, а зернові уможливають їм знаходитися у фарватері досяжності цієї мети. Рентабельність виробництва зернових завжди висока й цей факт на практиці не співвідноситься із соціальною (зайнятість), споживчою (якість), екологічною доцільністю.

Категорія «спеціалізація», на нашу думку, означає факт наявного відношення підприємства до виробництва певного продукту, який є базою для одержання доходу. Спеціалізація може змінюватися, але в умовах ринку все залежить від галузі, якісних параметрів і характеристик товару, а також розміру підприємства та ситуації на ринку. Продукт

спеціалізації – видова структура продукції, у нашому конкретному випадку – це зернові, виробляти які вмотивовані аграрні підприємства. Спеціалізація у зерновому бізнесі означає оптимальне об'єднання галузей і покультурну структурування зернового товару, найкраще за існуючих умов поєднання економічного інтересу та наявних ресурсів.

У методичному плані слід погодитися з класичним, доведеним науковим положенням про те, що «...спеціалізація сільськогосподарських виробництв більшою мірою залежить від природних умов: родючості ґрунтів, кількості тепла, світла, опадів, тривалості вегетаційного періоду тощо» [6], але українські аграрії нехтують цими базовими чинниками.

Методичний вимір спеціалізації конкретного підприємства багатоаспектний, але найрезультативніше використовувати показники, які характеризують зв'язок із ринком. Наприклад, обсяг реалізованої продукції структурно визначає ринкову спеціалізацію, що також слід брати до уваги у дослідженні розвитку аграрних підприємств зернопродуктового підкомплексу.

Практикою аграрного виробництва змодельовано різні форми спеціалізації, тому розрізняють територіальну, галузеву, продуктову, господарську і внутрішньогосподарську.

Нині спеціалізація, зорієнтована на кон'юнктуру ринку, спонукає зокрема аграрних підприємств у зернопродуктовому підкомплексі вирощувати ті види зернових, які є найвигіднішими. Вигода моделюється бізнесова, тому спостерігаємо спеціалізацію підприємств на двох – трьох культурах.

У контексті дослідження розвитку аграрних підприємств зернопродуктового підкомплексу ведемо мову про господарську спеціалі-

зацію, зокрема внутрішньогалузеву, яка представлена рівнем «прихильності» підприємства до вирощування зернових у розрізі окремих культур. Тому тут спеціалізацію іменуємо покультурною, за часткою окремих видів зернових у загальному їх виробництві-реалізації. Цей вид спеціалізації слід називати ринковим з огляду на маркетингову орієнтацію підприємства, його кон'юнктурні пріоритети. Саме покультурна внутрішньогалузева спеціалізація аграрних підприємств зернопродуктового підкомплексу нині є характерною, про що доводять результати господарської діяльності конкретних підприємницьких структур. Такий методичний підхід має сенс, адже головна мета виробництва – одержання прибутку, тому підприємець зорієнтований на найліквіднішу продукцію.

Значна частина сільськогосподарських підприємств практично не займаються тваринництвом. Ефективність такого підходу найбільшою мірою проявляється в глобальному вимірі, адже Україна займає одне з перших місць по виробництву зерна в світі. Ця галузь ефективна, й прибутковість зростає на фоні загальної кризи національної економіки.

Причина монокультурної зернової спеціалізації аграрних підприємств у відносній «простоті» галузі в частині організації виробництва, порівняно невеликі витрати ресурсів, адже землі мають високу родючість. В умовах зернопродуктового підкомплексу України сформувалися певною мірою «модельні» спеціалізовані аграрні підприємства, які виробляють окремі види зернових, а в зональному вимірі – своя «картина» структуризації зернового господарства в сільгосп-підприємствах (табл. 1).

1. Структура посівних площ зернових культур у сільськогосподарських підприємствах України у 2015 році, %*

Зернові культури	Степ	Лісостеп	Полісся	Україна
Зернові – усього	100,00	100,00	100,00	100,00
пшениця: озима	60,96	41,68	37,00	49,07
яра	0,30	1,36	2,07	1,01
жито	0,19	0,54	2,87	0,70
гречка	0,29	1,03	1,46	0,78
кукурудза на зерно	14,19	43,64	43,79	31,44
ячмінь: озимий	12,55	2,40	3,09	6,70
ярий	6,91	6,39	4,20	6,32
горох	1,95	1,26	0,73	1,48

овес	0,36	0,63	2,57	0,77
просо	1,13	0,41	0,51	0,72
сорго	0,71	0,19	0,05	0,39
рис	0,27	0,01	0,00	0,12
інші зернові та зернобобові	0,18	0,48	1,65	0,51

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Вважаємо, що спеціалізація підприємства на вирощуванні суто монокультури зернових несе у собі як підприємницький, так і природний ризик. Підприємницький – зумовлений станом ринку, а природний – можливістю втрати доходу через негативний вплив природних факторів (погодні умови тощо). Загальний ризик діяльності спеціалізованого аграрного підприємства зернопродуктового підкомплексу криється в тому, що у нього

відсутня можливість зрівноваження вигід і витрат. Такі підприємства мають значно менше можливостей для здійснення ринкового маневру, ніж багатогалузеві. Так звані «одно-двокультурні» або «одно-двопродуктові» підприємства науковці класифікують як спрощені. Як приклад для наукового оцінювання нами взято підприємства, які займаються монокультурою пшениці, аналіз підтвердив специфіку їх ефективності (табл. 2).

2. Економічні характеристики аграрних підприємств, які займаються монокультурою пшениці

Дані за підсумками статистичної звітності 2015 року

Показник	Підприємство		
	№ 1	№ 2	№ 3
<i>Природно-економічна зона</i>	Степ	Лісостеп	Полісся
<i>Область</i>	Миколаївська	Тернопільська	Житомирська
<i>Форма господарювання</i>	ТОВ	ТОВ	ПП
Площа, га: ріллі	858	636	851
зернових	651	636	851
пшениці	651	636	851
Виробництво, ц	13020	28705	73077
Урожайність, ц/га	20,0	45,1	85,9
Виробничі витрати, тис. грн	1776,2	6111,3	22382,3
Виробничі витрати на 1 га, грн	2728	9609	26301
Виробнича собівартість 1 ц, грн	136,42	212,90	306,28
Повна собівартість 1 ц, грн	176,96	234,68	328,02
Ціна реалізації 1 ц, грн	251,83	349,64	547,13
Виручка, тис. грн	96	10019	39915
Прибуток, тис. грн	29	3294	15985
Рентабельність, %	42,3	49,0	66,8
Частка пшениці у виручці від реалізації продукції рослинництва, %	100	100	100
Структура витрат, %			
Виробничі витрати – усього	100,0	100,0	100,0
У т.ч.: прямі матеріальні витрати	46,5	58,1	80,9
насіння та посадковий матеріал	10,2	6,4	4,0
мінеральні добрива	0,0	12,7	24,2
нафтопродукти	20,8	0,5	2,7
оплата послуг і робіт сторонніх організацій	13,8	29,0	23,6
решта матеріальних витрат	1,8	9,5	26,4
прямі витрати на оплату праці	0,0	27,2	2,9
інші прямі витрати та загальновиробничі витрати – всього	53,5	14,7	16,2
амортизація необоротних активів	8,3	1,4	1,8
відрахування на соціальні заходи	0,0	8,8	1,1
решта інших прямих та загальновиробничих витрат	45,2	4,5	13,3
Кількість підприємств зони, які вирощують лише пшеницю	20	25	19

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Задані аналітичні оцінки показують, що аграрні підприємства монокультурного спрямування (див. табл. 2) пристосовуються до економічних, ринкових умов, зазвичай просто щоб вижити в середовищі боротьби за відповідну ємність ринку. Головним чинником спеціалізації, зокрема покультурної, аграрних підприємств України є зовнішній ринок, який моделює дохідність своєю ємністю, але поки що вмотивованим реаліями є висновок про екстенсивний спосіб досягнення цієї мети. Приклад конкретних підприємств показує, що ефективність може бути різною залежно від покультурної спеціалізації в якій також проявляється факт економічного інтересу виробляти той чи інший продукт.

Висновки. В результаті проведеного дослідження нами встановлено особливості економічного розвитку конкретних аграрних підприємств зернопродуктового підкомплексу залежно від їх «зернової» спеціалізації. Ефективність таких господарських структур відмінна від ефективності підприємств по

галузі й залежить від мотивацій підприємця, сформованих у площині пошуку можливостей задоволення двох основних критеріїв – розмір витрат на одиницю продукції та врожайність з одиниці площі.

Вважаємо, що в Україні практичного розвитку у виробництві зерна набули не спеціалізовані підприємства, а ті, які певний період часу все більше спеціалізуються на цих культурах з огляду на кон'юнктуру ринку. Доведено практикою те, що фактичним мотивом у цьому плані слід вважати: оптимізацію витрат і конструктивну з позиції вартості їхню оцінку в собівартості; високий рівень інтенсивності виробництва.

Виходячи з результатів проведеного аналізу, такі підприємства за рівнем економічного розвитку кардинально відрізняються від інших суб'єктів у частині витрат на одиницю площі, врожайності, прибутковості. Вони по-своєму, специфічно збалансовують вигоди і витрати, роблячи виключну ставку на максимізацію прибутку.

Список використаних джерел

1. Бергман Х. Разделение труда и специализация в сельском хозяйстве ; пер. с нем. Ю.И. Тимофеева и О.Г. Тропова, под ред. и с предисловием А.И. Королькова / Х. Бергман. – М. : «Прогресс», 1969. – 296 с.
2. Беженар І.М. Стан розвитку спеціалізації в аграрних підприємницьких структурах / І.М. Беженар // Економіка та управління національним господарством / Миколаївський нац. ун-т імені В.О. Сухомлинського. – 2016. – Вип. 10. – С. 128–133.
3. Лупенко Ю.О. Розвиток підприємництва і кооперації: інституціональний аспект : моногр. / [Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Шпикуляк О.Г. та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 430 с.
4. Канінський П.К. Спеціалізація сільськогосподарських підприємств: моногр. / П.К. Канінський. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 348 с.
5. Оболенский К.П. Теория и практика специализации сельского хозяйства / К.П. Оболенский // Изд. 2 – е перераб. и доп. – М.: Колос, 1975. – 192 с.
6. Онищенко О.М. Оптимізація галузевої структури сільськогосподарських підприємств / О.М. Онищенко. – К.: Урожай, 1972. – 216 с.
7. Пасхавер Б.Й. Концентрація та ефективність сільського господарства / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 16-23.
8. Розвиток економіки сільського господарства України в 2011-2015 рр. : наук. доп. / Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки» [Гадзало Я.М., Лупенко Ю.О., Пугачов М.І. та ін.]; за ред. Ю.О. Лупенка. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 546 с.
9. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / А. Смит. – М. : Изд-во "Соцэкгиз", 1962. – 684 с.
10. Чайнов А.В. Крестьянское хозяйство : Избранные труды ; редкол. сер.: Л.И. Абалкин (пред.) и др. / А.В. Чайнов. – М.: Экономика, 1989. – 492 с.
11. Шпикуляк О.Г. Формування і розвиток ринку зерна в Україні: моногр. / О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник, Р.П. Саблук, О.В. Овсянніков. – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 190 с.
12. Шпикуляк О.Г. Основні тенденції розвитку ринку кукурудзи / О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник // Практ. посіб. аграрія – Agroexpert. – Берез. – 2009. – № 3(8). – С. 52.
13. Шпикуляк О.Г. Витрати та ефективність виробництва продукції в сільськогосподарських підприємствах (моніторинг) / О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник, О.В. Овсянніков та ін. ; за ред. О.Г. Шпикуляка, Ю.П. Воскобійника, О.В. Овсяннікова. – К., 2007. – 294 с.
14. Шпикуляк О.Г. Підтримка сільського господарства в системі регулювання аграрного ринку / О.Г. Шпикуляк, Ю.П. Воскобійник, О.В. Овсянніков // Вісн. аграр. науки. – 2007. – № 4. – С. 66-70.
15. Бойко В. І. До проблем формування ринку зерна / В. І. Бойко // Економіка АПК. – 2004. – № 3. – С. 35-38.